

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI
CİLT 2 - SAYI 8 - KIŞ 2006

ERCIYES YÖRESİNDEN İKİ MENKİBE VE TOPRAĞI VATANLAŞTIRAN HALK ETİMOLOJİSİ ÖRNEKLERİ*

*Mahmut Sarıkaya***

“Toprağın Vatan hâline gelmesi” çok önemli bir mâceradır. Tarih ilmi bu mâcerayı elde edilen gerçek bilgi ve belgelerle ortaya koymaya çalışır. Fakat bunun bir de millet muhayyilesindeki akisleri vardır. Millet bu mâcerayı nesilden nesle aktarırken olayları çok mu değiştirir, abartır; yoksa bu olayların bizzat kendileri mi olağanüstüdür; bilinmez. Her ne hâl ile olursa olsun, kabul etmek gerekir ki toprağı vatanlaştıran insanlar sıradan insanlar değildir; onların bu süreçte yaşadıkları şartlar sıradan değildir ve nihayet toprağın vatanlaşması gerçek “olağanüstü” bir olaydır.

Bizim gibi doğu toplumlarında tarih olayları, çoğu zaman başka milletlerin yazılı kaynakları ya da millî hâfıza yoluyla günümüze aktarılmıştır. Millî hâfızanın taşıyabileceği kalıba dökülmemiş olaylar ise unutulup gitmiştir. Bu durum, böyle bir kalıba dökülmeğe değer olayların ne kadar önemli olduğu konusunda bir fikir verir. İşte bu form ve kalıplar hikâye, masal, efsane, menkıbe ve destanlardır. Bu eserlerde halkın kendi geçmişine bakışı yansır; kendisi hakkındaki kanaati yaşar ve bu, genellikle gerçek, olumlu ve faydalıdır. Milletler bu sayede kimlikleri hakkında bir fikir sahibi olur, yeni yetişen nesil bu eserler sayesinde yörgülür, şekillenir ve gerçek anlamda millete mensup olur. O yüzden şâir:

* Bu yazı, “Anadolu’nun Vatanlaşması Açısından Kayseri Yöresi’nde Yaşayan İki Menkıbe” adıyla, Erciyes Üniversitesi’nce düzenlenen II. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu’na (7-9 Mayıs 1992, Kayseri) sunulan fakat o dönemde, yoğun meşguliyetim yüzünden metnini düzenleyerek yayımlanan bildiriler kitabına yetiştiremediğim bildirinin ta’dil edilmiş şeklidir.

** Yard. Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya, Gazi Üniversitesi Kırşehir Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. E mail: msarikaya@gazi.edu.tr

“Anlat bana ecdâdımı anlat

Muhtâcım o efsâneye, tarihe masal kat”

diyerek işin sırrını ifade etmiştir. Şâirin tarih hocasına bu hitabı dikkat çekicidir. Aslında efsâneden uzak bir tarih bilgisi de menkıbesiz bir din bilgisi de kuru, soğuk, katı ve tek başına yetersizdir. Cezbesiz bir duyuş da idrâk de sığdır, temelsizdir.

Destan çağlarından yakın çağlara kadar tarih kaynaklarımız hep bu türden eserlerden ibarettir. Dede Korkut Hikâyeleri, Selçuknâmeler, Saltuknâmeler, Danişmendnâmeler, Battalnâmeler, Menâkıbnâmeler, Oğuznâmeler, Süleymannâmeler, Selimnâmeler bunlardan ilk akla gelenlerdir. Tarih yazıcılarımız da bu açıdan halkımızdan ayrı bir tutum içinde olmamışlardır. Ömer Seyfettin’in “Başını vermeyen Şehit” hikâyesi dahi son devir Osmanlı tarihçilerinden birinin tarihinden alınmıştır.

Bildirimize konu olan menkıbelerden biri Danişmendli Devleti’nin kurucusu Gümüştekin Melik Ahmet Gâzi’nin oğlu Melik Emîr Gâzi (Turan 1971: 167-172; Göde 1991: 123-129) hakkındadır.

Melikgâzi Türbesi ve Menkıbesi

Melikgâzi Türbesi, Kayseri İli, Pınarbaşı İlçesi, Pazarören Nahiyesi’ne bağlı Melikgâzi Köyü’nde bulunmaktadır. Köy halkının tamamına yakını çeşitli yerlere göçmüştür. Sorulduğunda göçün sebebi olarak “Arazi kıt, millet geçinemiyordu...” demeleri bir gerçeği vurguluyor: O fatihlerin torunları, kendilerini geçindirecek kadar araziye sahip olmadıkları için göçmek zorunda kalmış, bu yüzden Ulu Hünkâr bozkırın ortasında yalnızlığa terk edilmiştir... Türk soyunun içine düşürüldüğü çok etkileyici bir çelişki...

Terkedilmiş ve harabe durumda bulunan köyde, ziyaret ettiğimiz 1984 yılında meczup bir adam yaşamaktaydı; Melikgâzi Türbesi’ni bu adam gezdiriyor, menkıbesini de bu adam anlatıyordu:

Burada bulunan Melikgâzi Türbesi, bütün yörede karşılaşılan en muhteşem tarihî eserlerden biridir. Tuğla ve Horasan harcıyla yapılan türbe değerli bir sanat eseri olup, çok sağlam bir yapıdır. Bu görkemli kümbetin yapılışı hakkında bile ayrı ayrı efsâneler anlatılmaktadır. Harcına katılan milyonlarca yumurta akı ve Allah’ın hikmetiyle günde üç öğün gelerek sütünün sağılıp bu harca karıştırılmasını isteyen ceylân ya da geyiklerin hikâyeleri süsler bu efsâneleri. Katılıkta, sağlamlıkta çağlara meydan okuyan böyle bir yapının böylesine tatlı, böylesine sütlü, böy-

lesine şiiriyetli bir mânâ ile yoğrulması, o topraklarda çok değişik bir iklimi teneffüs ettirmektedir.

Türbenin dışında ve dağın eteğinde iki ayrı mezar var. Bunların birine “Sancaktar’ın Mezarı”, diğerine de “Bayraktar’ın Mezarı” diyorlar. Türbenin içinde boş sandukalar ve namaz kılma yerleri mevcut olup, asıl sandukalar alt bölmededir. Küçük bir camekânda bir “kesik baş” bulunuyor. Bu “kesik baş” yine camekânlı olan asıl Melikgâzi sandukasının ayak ucundadır. Dikkatle bakıldığında “meyyit”in çürüyüp bozulmadığı, kuruyup “kadit” olduğu görülür ve orada Yunus Emre hikmetleri dillendir:

“Ölür ise ten ölür
Canlar ölesi değil...”

ya da

“Ölen hayvan durur,
Âşıklar ölmez...”.

söyleyişlerindeki maddî ve manevî delillerle yüz yüze gelinir ve böylelerinin maddî mayasının aşk ile yoğrulduğu, tenlerinin dahi ölmediği idrâk edilir.

Öyle ya, her kalenin bir “kesikbaş” hikâyesi vardır; her “kesikbaş”ın karşılığı da bir kaledir. Bu anlamda Celal Baba, Kars Kalesi’nin; Arap Baba Harput Kalesi’nin karşılığı ve fâtipleri ve ebedî sahipleridirler. Melikgâzi’deki “kesik baş”ın hikâyesi de bu menkıbenin bir parçası... Ne var ki o da bir kalenin karşılığıdır ve burada da bir fetih destanı yaşanmış olmalı değil mi?..

Anlatıldığına göre Horasan Erlerinden Melik Gâzi dört kardeşiyle birlikte Anadolu’nun fethine memur edilmiş. Her biri bir kaleyi almakla vazifeli ya, bu ulu hünkârın kısmetine de hemen türbenin kuzeyinde bulunan dağın üstündeki “Kuş Kalesi” düşmüş. Gerçekten de o sarp kayaların üstüne varabilmek için ancak kuş kanadı gerektir.

“Bu civarda kâfirler yaşar; büyükleri, keşişleri de kalede otururlarmış. Melik Gâzi Hazretleri önce, bu kaleye mensup çobanların yanına yaklaşma olarak girer. Temizliği, dürüstlüğü, çalışkanlığı sâyesinde çok sevilir. Bunun ahlâk ve seciyesi dillere destan olur, kale hakiminin sarayına kadar ulaşır. Kalenin hakimi bunu çağırıp konuşur, beğenir ve özel hizmetine alır. Ulu hünkâr buradaki hizmetleriyle ‘sıradan biri olmadığını’ her hâliyle gösterir. Kış gününde sofrâ hizmeti görürken, kale hakimi ‘Ah, keşke taze üzüm olaydı da yiyezdik...’ dese, bu ulu hünkâr dışarı çıkar, elinde taze üzümle döner, hakime sunarmış... Hazretin bu kerâ-

metleri kale hakiminin dikkatinden kaçmaz ve bu hizmetçinin bir başka hâllerin adamı olduğunu idrâk eder. Ona çok saygılı davranır ve hatta gün geçtikçe gönülden bağlılık duymaya başlar. Bir gece hanımına der ki ‘Hanım, bu gördüğün zat öyle beri benzer bir adam değil; davranışlarında dikkatli ol; ona asla hor bakma; bana öyle gelir ki bu mülkün sahibi budur ve gelmiştir’.

“Hanım oralı olmaz.

“Dünyanın çeşitli yerlerinde böyle kalelere kapanmış vaziyette yaşayan hristiyan büyükleri, her sene belli bir mevsimde Kudüs’te toplanır, hem hacc ziyaretinde bulunur, hem de birbirleriyle görüşür, toplantılar yapar, kararlar alırlarmış. Bir yıllık siyaset plânlarıyla her kes kalesine geri dönermiş. Bu kalenin hakimi aynı zamanda keşiş imiş. Zaten o zamanda hepsi öyleymiş. Keşiş o sene hacca giderken de hanımına, Melik Gâzi Hazretleri ve onun hâlleriyle ilgili uyarılarda bulunarak ‘Hanım bu kerâmet sahibi insanı hoş tut; Kudüs’ten dönünce ona teslim olmayı düşünüyorum... Sen de buna hazırlıklı olsan iyi olur...’ demiş.

“Hanım yine oralı olmamış.

“Keşiş varıp yoluna revan olmuş.

“Kudüs’teyken bir akşam, keşişin canı helva çekmiş; arkadaşlarıyla otururken ‘Ah, demiş, şimdi bir helva olaydı da yiyeydik...’. Bunun bu isteği derhal Ulu Hünkâra ayan olmuş. Koşup Hanım’a bildirmiş: ‘Ağam helva ister; tez hazırla, götüreyim...’.

Kadın inanmamış. ‘Kenarda köşede yaşayan Türkmenlere, onların çobanlarına götüreceksin; olsun, belki sevap olur...’ düşüncesiyle yine de helva çalmış, sahana basıp buna vermiş:

“-Sakın, sahanımı kaybetme; o, çeyizimdendir; takımım bozulmasın... diye de uyarmış.

“Ulu Hünkâr helvayı aldığı gibi Kudüs’e varmış. Kalenin hakimine sunmuş ve hanımının sahanı geri istediğini söylemiş.

“Keşiş sahana bir dokunmuş, sıcacık... Helvayı yemişler, sahanı da özenle heybenin gözüne yerleştirmiş:

“-Sen git, sahanı ben getiririm, demiş.

“Hac dönüşü karşılama ve ziyaretler sona erip de akşam el-ayak çekilince keşiş kalkıp heybeyi getirmiş ve sahanı çıkarmış:

“-Hanım, demiş, anlat bu sahanın hikâyesini...

Hanım anlatmış. Keşiş de kendisiyle ilgili kısmını anlatmış.

“-Hanım, ben Kudüs’ü defalarca gördüm; dinimizin bütün ulularıyla yüz yüze geldim, sohbet ettim; ancak, böylesini görmedim. Mülke sultan olacak budur, eteğinden tutulacak budur; gel biz buna teslim olalım...”

“Kalbi mühürlenmiş, basireti bağlanmış kadın yine reddetmiş.

“Bu arada bu kâfirlerin yortu günü gelip çatmış. Dağın kuzey eteklerinde bütün kale halkı toplanır, üç gün boyunca yiyip içip eğlenirlermiş.

Halk bu Güvercin Çayırı denen yerde eğlenmeğe başlayınca Keşiş, Melik Gâzi Hazretleri’nin katına varıp ayaklarına kapanır; iman ederek Kelime-i Şehadet getirir, onu imanına şahit tutar ve der ki:

“-Yortunun üçüncü günü her kes sarhoş olup kendinden geçer. Sen Türk ordusuna haber ver; filanca saatte kalenin kapısını açacağım ve kaleyi teslim edeceğim. Kapıyı açtıktan sonra da şu pis sakalımdan kurtulmak üzere berberin karşısına oturacağım... Beni orda bulursun. Bir tek isteğim var; başıma bir şey gelirse kendi merkadinde, makamında –ayak ucunda da olsa- bana da bir yer ver...”

“Aynen dediği gibi olur. Türk ordusu hücumu geçince bayraktarını ve sancaktarını şehit verir. Kale düşer. Düşman kuvvetleri dağılır. Türk ordusu büyük ganimet elde eder. Askerler ganimet toplamaya koyulunca karargâhtan emir gelir:

“-Derme, sür!..

“Yani ‘Ganimet Toplamayı bırakın, düşmanı takip ederek sürüp çıkarın!..

“Çünkü bu ovada düşman birlikleri toparlanarak yeniden saldırıya geçmiş ve Türk kuvvetlerine zayıflar verdirmeye başlamıştır. Birliklerimiz ganimeti bırakıp saldırıya geçince düşman yeniden bozulup kaçmaya başlamış. Aşağıdaki vâdiye ulaşınca ikinci bir emir gelir:

“-Salma, kır!..

“Yani ‘Düşmanın kaçmasına fırsat verme; bütün kuvvetlerini imha et!..

“Ondan bu ovanın adı ‘Dermeür’ ovası; aşağıdaki vâdinin adı da ‘Salmağır’ vâdisi kalmış.

“Bu savaşta şehit olan bayraktarımız ve sancaktarımız, düştükleri yere gömülmüşler.

“Melik Gâzi Hazretleri, savaş sonrasında kale hakimi zâtı bütün aramalarına rağmen hiçbir yerde bulamıyormuş. Nihayet, bir yüzü tıraşlı, bir yüzü sakallı kesik başını bularak kendi makamında defnedilmesini vasiyet etmiş”.

Ve Melik Gâzi Türbesi'nde, Melik Gâzi sandukasının ayak ucunda camekânda bulunan "Kesik Baş"ın sağ yanağında hâlâ sakal var.

Bu efsanede görülen fetih anlayışı ve üslubu oldukça düşündürücüdür. Türklerin fetih hikâyeleri asla maddî güçlerin kaba saldırılarıyla açılan kale kapılarının hikâyesinden ibaret değildir. Kale kapılarından önce gönül kapılarını açan bir üslubun temsilcileri olarak uluların, velîlerin, alperenlerin destanıdır bu hikâyeler. Mihâl Gâzi'nin gönlünün fethi de bir kalenin alınmasından öncedir; Holofira'nın gönlünün fethi de... Holofira'yı Nilüfer Hatun yapan, bu üsluptur.

Bu efsânede geçen yer adlarından 'Salmağır' vadisinin adı, tabîî ki Moğol ordusuyla birlikte Anadolu'ya gelerek askerî vali olan Samagar-noyan ile ilgilidir. "Moğolların Anadolu'yu istilâsı ile kurulan idarî yapılanmada 1270-1271 yılında, *Samagar-noyan* adlı bir beyin *Acal* ile birlikte Anadolu umumî valiliğine (veya vali yanında emir olarak askerî başkomutanlığa) tayin edildiği anlaşılmaktadır (Temir 1953: 82).

Tuncer Gülensoy, Kemal Göde'nin derlediği bir efsaneden (Göde 1991: 124-125) hareketle yazdığı makalede Samağar adının menşei ve Samağır-Noyan'ın kimliği hakkında geniş bilgiler vermektedir (Gülensoy 1996: 661-666).

Buna göre "Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi'nin II. Cilt, 421. sayfasında Samagar'ın 1282-1283 tarihlerinde Anadolu'nun üç umumî valisinden birisi olduğunu yazmakta ve Tokat vilâyeti, Niksar kazasında bulunan *Samagar* adlı çiftliğinde oturduğunu söylemektedir (Gülensoy 1996: 664).

Ahmet Temir, adı geçen makalesinde "Samagar-noyan'ın karısı *Kutluk*'tan *Arab* adlı bir oğlu ile *Novaki* adlı bir kızı olmuştur. *Arab*'ın torunu *icil* (?); XIV. yüzyılda onun neslinden *Hızır Bey* vardır" (Gülensoy 1996: 664) diyor.

Kayseri'de anlatılanlara göre de Samagar-noyan Bünyan İlçesi, Elbaşı Bucağı'na bağlı Samağır Köyü'ndeki yazlığında oturmuş ve bu köy yakınındaki vâdi de bu yüzden onun adıyla anılmaktaymış.

Kırşehir ve Kayseri yöresinde Samağar kelimesinin bir başka kullanılışını yine tespit etmiş bulunuyoruz: Bu yörelerde *samağar* sözü *mon-gol tipli*, *salak*, *aptal*, *beceriksiz*, *kaba saba*, *kırıp döken*; bazen de *ahraz*, *dilsiz* anlamında kullanılmaktadır. Kelimeye bu anlamın yüklenmesi, Anadolu Türkmenlerinde Moğol askerleriyle ilgili izlenimlerin oluşturduğu imgeye bağlı olabilir. Türk ordularında *Mehmet* adlı asker sayısının çok olduğu, bu yüzden *Mehmetçik* kelimesinin *Türk askeri* anlamı kazanmış olduğu gibi, Moğol ordusunda da *samağar* adının yaygın olabileceği,

böylece kelimenin *Moğol askeri* anlamı kazanmış olabileceği ihtimali pek kuvvetli görünüyor. Bu durumda da dil bilmeyen, kendileriyle anlaşma güçlüğü yaşayan, kavrama ve anlama özürü, kaba ve kırıp döken bu asker tipinin yaygın adı olduğu için, Türkmenler arasında kelime bu anlamı kazandıktan sonra, benzer durumlarda, hayatın diğer alanlarında da kullanılır olmuştur, denilebilir.

Yine menkıbelere dönecek olursak, küfrün kalesi düştü; orduları yenildi, hatta imha edildi, diyelim; peki yerli halk ne durumdadır? Fatih milletle onların arasındaki ilişkiler nasıl sürmektedir? Yörede anlatılan bir başka menkıbe de o mâcerayı anlatır. İşte Türkmen'in bu topraklar üzerinde yaşadığı ve Kurtuluş Savaşı'yla kesin sonuca ulaşan çok anlamlı mâceradan kesitler:

Dev Ali Baba Türbesi Ya Da Develi/Everek Menkıbesi

Kayseri'nin bugünkü Develi ilçesi şehir merkezinin bilinen Türkçe adı *Everek*'tir. Yerleşim merkezinin Türk öncesi dönemde bir başka adı vardı. Menkıbeye göre Develi adının ise deve ile bir ilgisi yoktur.

Asıl Develi, şimdi düz ovada kurulu bulunan şehir merkezi "Everek"ten daha yukarıdadır. Halk oraya *Eski Develi* ya da sadece *Develi* demektedir. Bu *Yukarı Develi*'nin bir başka adı da *Yukarı Fenese*'dir. Develi Kalesi'nin burada kurulduğuna bakılırsa, buranın aşağıya göre çok daha eski bir yerleşim merkezi olduğu da düşünülebilir. Selçuklu devri cami ve türbeleriyle dikkat çeken bu Eski Develi'nin hikâyesi de bir başka güzeldir:

Rivâyet edildiğine göre; asıl eski yerleşim merkezi aşağıda, düzlükte kurulu bulunan bugünkü Develi İlçesi şehir merkezidir. Şehir merkezi katı gâvurmuş. Türkler buralara Dev Ali Baba Hazretleri'nin delâletiyle gelmişler. O muhterem zat Horasan'dan gelerek tekkesini bu hakim tepeye kurmuş; devamlı akıp gelen Türkmen kitlelerine bir konaklama yeri, bir mürâcaat mercii, bir buluşma merkezi ve aydınlanma ocağı olmuş. Yeni gelenler onun çevresinde yerleşmiş ve bu Yukarı Develi böylece kurulmuştur. Gelen Türkmenler aşağıdaki gâvurlara muhtaç bir durumdaymışlar. Bir kere onların hakimiyeti altındaki pazar yeri ve alış veriş merkezlerine muhtaçmışlar. Yerli halk pazara inen Türkmenlere dirlik vermez; onları döver, söver, soyar, hatta öldürürlermiş. Bu durumu, müşkülli halleden, her derdin dermanı olan, akıl verip yol gösteren, dirlik ve düzeni sağlayan Dev Ali Hazretleri'ne bildirerek tedbir düşünmesini, yol göstermesini istemişler. O da:

-Oğul, pazara topluca varın; birbirinizden ve bizden habersiz gitmeyin... diye buyurmuş.

O günden sonra pazara gitmek işi Dev Ali Hazretleri'nin irade ve iznine bağlanır. Pazar işlerinden, halkın aşağıya inip çıkmasından sorumlu bir ekip kurulur. Hazırlıklar tamamlanınca haber verilir, izin istenir, bilgi bırakılmış:

-Baba, iznin olursa pazara ineceğiz. Bu kadar adam, bu kadar yağ-peynir, bu kadar yün, bu kadar mal-koyun götürüyoruz; ikindi namazında burada olmak isteriz?..

-Gidin ama, *everek* gidip gelin.

Yani acele ederek, gecikmeden, oyalanmadan... Çünkü eğer gecikme olursa, başka tedbir almak, yollara adam çıkarmak gerekecektir.

Bu düzen oturduktan sonra da izin isteme işi rutin hâle gelmiş. Artık başka işlerle meşgulken uzun sözlerle Hazret'i engellemek için "Baba, iznin olursa pazara ineceğiz; biliriz, acele gidip gelmemizi, gecikip sizleri kaygıya düşürmememizi istersiniz; bunun için *everek* gidip geleceğiz..." anlamında:

-Baba, *everek*... demeğe başlamışlar.

Hazret, buna rağmen tekrar uyarılmış:

-Tamam, *everek*...

Zamanla "everek gidip dönme" önce yapılan iş, sonra da gidilen yer anlamını kazanmış ve *aşağı*'ya, pazara gitme işi de, *aşağı* da *Everek* kelimesiyle ifade edilmiş.

Ulu Hazret ölünce yine yukarıda, adıyla anılan kümbete defnedilmiş.

Son zamanlara kadar Hazret'in güğümünü doldurur, türbesine bırakırlarmış. Vardıklarında yerin ıslak, güğümün boş olduğunu görür, abdestini aldığına inanırlarmış. Daha sonra suya dokunulmadığına şahit olanlar, temizliğe riâyet etmeyenlerin Ulu Hazret'i, küstürdüklerine yormuşlar bu durumu.

Şimdi bu güzel vatan köşesi -aşağısıyla, yukarısıyla- Dev Ali Hazretlerinin adına tapulanmış durumdadır. Sadece *Develi* diye bilinir. Tıpkı "Hacı Ali"nin "Haceli" olduğu gibi bir ses değişikliği düşündürür daha ilerisini düşünenlere. Develi adının Türkmen etnik gruplarından *Develi* oymağıyla ilgisi ise, daha *derin bilginlerin* işidir...

KAYNAKLAR

- Göde, Kemal, 1991, “Kayseri ve Yöresindeki Tarihî Gerçeklerin Efsaneleşmesi ve Millî Kültürümüze Katkısı”, *Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu (Bildiriler)*, Erciyes Üniversitesi yay., Kayseri 1991.
- Gülensoy, Tuncer, 1992, “Anadolu’da Moğollar ve Samagar Noyan İle İlgili Bir Efsane”, *Uluslar arası Türk Dili Kongresi 1992*, TDK yay., Ankara.
- Temir, Ahmet 1953, “Anadolu’da İlhanlı Valilerinden Samağar-Noyan”, *M. Fuat Köprülü’ye Armağan*, İstanbul 1953.
- Turan, Osman, 1971, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.